

تحلیل «فرصت - تهدید» چهل سال دوم انقلاب اسلامی (مبتنی بر بیانیه گام دوم)

احمد مزینانی^۱

سلیمان علیزاده^۲

احمد ایمانی پور^۳

تاریخ دریافت: 1398/03/25

تاریخ پذیرش: 1398/06/25

چکیده

تحقیق حاضر به دنبال تحلیل «فرصت - تهدید» چهل سال دوم انقلاب اسلامی مبتنی بر بیانیه مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، پیرامون گام دوم انقلاب اسلامی است. به این منظور، پژوهشگران با استفاده از روش استنباطی - اجتهادی و نظریه منبایی، ابتدا با اتخاذ رویکردی استقرایی از میان 48 واحد تحلیل متن بیانیه، 271 واحد ضبط، تعداد 407 مفهوم محوری، 407 مقوله فرعی و 42 مقوله اصلی استخراج نمودند. در ادامه محققان با تکیه بر رویکرد قیاسی، سطوح «خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی» را از درون متن بیانیه، انتخاب نمودند و مقوله‌های استخراج‌شده از رویکرد استقرایی را در ذیل این سه سطح سازمان‌دهی نمودند. در ادامه با تکیه بر مفاهیم و سطوح استخراج‌شده، تعداد 156 قضیه ساخته و با توجه به ماهیت ایجابی و سلبی آنها، در دو گروه قضایای با ماهیت فرصت‌پایه و قضایای با ماهیت تهدیدپایه دسته‌بندی شدند. در پایان، قضایای استخراج‌شده در معرض ارزیابی گروه متمرکز نیمه‌ساختاری قرار گرفت و از 156 قضیه، تعداد 134 قضیه نهایی و تأیید شد. پس از ترکیب قضایای مشترک، در نهایت 38 قضیه استخراج شد که از میان آنها، با توجه به پیام محتوای هر قضیه، 5 قضیه در سطح خودسازی (3 قضیه ایجابی فرصت‌پایه و 2 سلبی تهدیدپایه)، 20 قضیه در سطح جامعه‌پردازی (13 قضیه ایجابی فرصت‌پایه و 7 قضیه سلبی تهدیدپایه) و 13 قضیه در سطح تمدن‌سازی (10 قضیه ایجابی فرصت‌پایه و 3 قضیه سلبی تهدیدپایه) سازمان‌دهی شد. برآیند نهایی تحلیل بیانیه گام دوم این است که: «تمرکز بیانیه گام دوم در چشم‌انداز گام دوم انقلاب اسلامی: ایجاد تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای طلوع خورشید ولایت عظمی است». نکته قابل توجه در این فرایند و براساس فراوانی قضایا اهمیت جامعه‌پردازی به عنوان مقدمه تمدن‌سازی در فرایند پیش‌روندگی و پیش‌برندگی انقلاب اسلامی است.

کلید واژگان: انقلاب اسلامی، بیانیه گام دوم، تمدن‌سازی، جامعه‌پردازی، خودسازی.

¹ استادیار دانشگاه جامع امام حسین (ع) - نویسنده مسئول

² استادیار دانشگاه جامع امام حسین (ع)

³ عضو هیئت علمی دانشگاه جامع امام حسین (ع)

مقدمه

علت وجودی و چرایی صدور بیانیه گام دوم انقلاب در مقطع حاضر، منجر به تحلیل‌های گوناگونی از منظر اندیشمندان جامعه‌شناسی، علوم سیاسی، معارف اسلامی، تاریخ تمدن و فرهیختگان عرصه‌های مختلف دانشی شده است. صدور این بیانیه که با «محوریت انقلاب اسلامی» دربرگیرنده مجموعه‌ای از داده‌های امیدوارکننده و اطمینان‌بخش نسبت به شرایط آینده نظام اسلامی، منطقه و جهان است، برای بسیاری از محققان اجتماعی و پژوهشگران تاریخ تمدن در شرایط موجود شوک‌آور و تعجب‌برانگیز بود؛ چراکه این محققان سال‌ها است در معرض مجموعه‌ای از تحلیل‌های ناامیدکننده در مورد تحولات جامعه انسانی و آینده تمدن بشری قرار دارند که در اغلب موارد، حیات انسانی و زیست اجتماعی بشر را به دلیل پیچیدگی‌های چندلایه و چندبعدی، مملو از قرائن و شواهد فرساینده می‌دانستند که زیست بشر را در معرض تهدیدهای جدی قرار داده است. مبتنی بر این دیدگاه تحلیلی، باوجود مجموعه‌ای متراکم و درهم‌تنیده از روندهای مسئله‌ساز، مشکلات اجتماعی و مصائب انسانی، حداقل در چشم‌انداز قابل‌تصور، امکان خروج جامعه بشری و در سطح جهانی از این چالش‌ها، تردید جدی وجود دارد.

در این میان، فهم چارچوب نظری صادره‌کننده یک محتوا (مانند مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در بیانیه گام دوم انقلاب) که تکیه بر مبانی نظری و بنیان‌های مستحکم علمی و معرفتی که ریشه در منابع معتبر نقلی و عقلی دارد، بستر مناسبی برای ادراک دیدگاه‌های نظری صاحب اندیشه و رویکردهای مدیرانه عملی وی در مورد پدیده مورد مطالعه است. با تکیه بر این منطق است که می‌توان ابتدا با تأمل نظری در مبانی گفتمانی و تعمق منطقی در نمادهای رفتاری صاحب یک نظریه به لایه‌های پنهان فکری و تدابیر محوری او پی برد و براساس آنها به تبیین پدیده موردنظر پرداخت. سپس با تجمیع و تطبیق یافته‌های برآمده از دیدگاه صاحب اندیشه، تصویرپردازی درستی از دیدگاه‌های صاحب نظریه را ارائه نمود.

صدور «بیانیه گام دوم انقلاب» از سوی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، اتفاق مبارکی برای تعمق بیشتر در مبانی نظری ایشان به‌عنوان صاحب اندیشه ناب برآمده از مبادی و منابع توحیدی و تجربه حکومت دینی از یک‌سو و آرمان‌ها و جهت‌گیری‌های کلان معظم‌له، در پیرایش وضع موجود

و پردازش وضع مطلوب جامعه اسلامی در آینده است. در این میان، پرداختن به موضوعاتی که به‌طور مستقیم در این بیانیه به آنها اشاره نشده است، کار مهم و درعین حال دشواری است که زمینه تسری انتظارات این بیانیه و مطالبات صادرکننده آن را به عرصه‌های مختلف اجتماعی، سیاسی و امنیتی مهیا می‌کند. با این منطق، تحلیل (فرصت - تهدید) گام دوم انقلاب با ابتناء به مجموعه‌ای از مفاهیم، مقوله‌ها و قضایای نهفته در متن بیانیه گام دوم رهبر معظم انقلاب، مهم‌ترین هدف و درعین حال دغدغه اصلی مقاله حاضر است. به این ترتیب، مسئله پژوهش حاضر، مکشوف نبودن مفاهیم محوری، مقوله‌های اصلی و فرعی و ماهیت قضایای گام دوم مرتبط با خاستگاه‌های نظری فرصت‌ها و تهدیدهای گام دو انقلاب است که البته در بطن بیانیه صادره از سوی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) نهفته است که استنباط و استخراج آن ضروری می‌نماید.

سوالات پژوهش

1. مفاهیم محوری، مقوله‌های فرعی و اصلی و قضایای بیانیه گام دوم کدام است؟
2. فرصت‌ها و تهدیدهای گام دوم انقلاب در بیانیه گام دوم چیست و دارای چه ماهیتی است؟

روش پژوهش

مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در توصیه روشی تحت عنوان «استنباطی - اجتهادی» برای فهم تفکر امام خمینی (رحمت‌الله‌علیه) فرمودند: «نظرات امام یک مجموعه است و خوشبختانه، بیانات امام ثبت شده است و همین است که هست. مثل همه متونی که از آنها می‌شود تفکر گوینده را استنباط کرد؛ منتها با شیوه درست استنباط. شیوه درست استنباط این است که؛ همه حرف‌ها را ببینید، آنها را کنار هم قرار بدهند؛ توی آنها عام هست، خاص هست، مطلق هست، مقید هست. حرف‌ها را باید با همدیگر سنجید، تطبیق کرد؛ مجموع این حرف‌ها، نظر امام است. البته کار خیلی ساده‌ای نیست، اما روشن است که باید چه کار کنیم؛ یک کار اجتهادی است؛ اجتهادی است که از عهده شما جوان‌ها برمی‌آید. بنشینند واقعاً گروه‌های کاری درزمینه‌های مختلف، نظر امام را استنباط کنند، از گفته‌های امام به‌دست بیاورند.» (بیانات مقام معظم رهبری، 1387/07/07)

در میان روش‌های تحقیق کیفی تجربه‌شده در دنیا، تکنیک‌های تحلیلی نزدیک به روش «استنباطی - اجتهادی» مورد توصیه مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، «تحلیل محتوا» و «نظریه مبنایی» یا «گراند تئوری»¹ است که می‌تواند به‌عنوان تکنیک‌های پژوهشی کمکی، زمینه استخراج محورهای کلیدی دیدگاه و کانون‌های نظری مباحث اندیشمندان، خبرگان و نخبگان جوامع را میسر و یا فرصت کشف نظام فکری و نظری آنان را تسهیل نمایند.

در «نظریه مبنایی یا زمینه‌ای» محقق به دنبال دستیابی به سطحی بالاتر از توصیف، برای تولید یا کشف نظریه محوری (ایمان، 1394: 70) و یا احصای کانون‌های معنایی یا مبنایی یک متن است. این نظریه به‌عنوان یک نشان‌گر به دنبال آن است که یافته‌های خود را بر «زمینه‌های مستند از داده‌های واقعی» بنا نماید. بنابراین، نظریه مبنایی یک روش تحقیقی عام، استقرایی، تفسیری و معتبر برای تبیین داده‌ها و مفاهیم تا دستیابی به محتوای اصلی و ریشه‌های یک متن است. علاوه بر این، «نظریه مبنایی» بستر لازم را برای پاسخگویی به پرسش‌های نوین، در زمینه‌هایی که فاقد مبنای نظری کافی برای تدوین فرضیه و آزمون هستند، فراهم می‌کند (منصوریان، 1386: 5). در مجموع، برای سازمان‌دهی یا دسته‌بندی داده‌ها و تولید مفاهیم به‌دست‌آمده از محتوای مورد مطالعه، از این نظریه استفاده می‌شود.

پژوهشگران در این تحقیق برای دستیابی به داده‌ها و مفاهیم موردنیاز در نظریه مبنایی یا به تعبیر مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) «روش استنباطی - اجتهادی»، از تکنیک فیش‌برداری در روش اسنادی، استفاده نموده‌اند. بر همین اساس، پس از اشیاع در یافته‌های مطالعه مقدماتی، با تکیه بر روش استقرایی، داده‌های کیفی جمع‌آوری‌شده را با استفاده از روش «استنباطی - اجتهادی» و «نظریه مبنایی»، تبیین و تفسیر نموده و در نهایت تلاش خواهند کرد تا با قرار دادن آنها در کنار هم، برای سؤالات موردنظر در همین مقاله، پاسخ مناسبی پیدا نمایند.

در پایان فرایند تولید محتوا، به‌منظور تحلیل فرصت - تهدید گام دوم انقلاب اسلامی مبتنی بر بیانیه گام دوم انقلاب صادرشده از سوی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در بهمن‌ماه 1397، پس از استخراج مفاهیم محوری، تشخیص مقولات فرعی و اصلی، تدوین قضاوا و تعیین رویکرد ایجابی

¹Grounded Theory

یا سلبی آنها، از طریق تشکیل گروه کانونی^۱ یافته‌ها در معرض ارزیابی خبرگان قرار خواهند گرفت. منظور از گروه کانونی، گروهی نیمه‌ساختاری است که به‌وسیله یک تسهیل‌گر و در شرایطی غیررسمی تشکیل می‌شود. گروه کانونی پس از گردآوری اطلاعات در مورد عنوان خاص، به‌منظور تضارب آراء، از طریق تبادل افکار و بحث و مذاکره غیررسمی پیرامون موضوعی خاص و با هدف سنجش ادراکات و بینش اعضای گروه، پیرامون موضوع معین تشکیل و در محیط طبیعی و راحت برگزار می‌شود. یکی از کاربردهای تشکیل گروه کانونی در پایان پژوهش‌ها، بررسی یافته‌های موقتی (یافته‌هایی اولیه به‌دست‌آمده از روش استنباطی - اجتهادی و نظریه‌مبنایی) است. با این توصیف، سبک و سنگین کردن داده‌ها با گروه کانونی، به‌عنوان صورتی از اعتباریابی اعضا، در نظر گرفته می‌شود (حسینی، ۱۳۹۴). گروه‌های کانونی معمولاً از مشارکت ۶ تا ۱۰ نفر از افراد متجانس شکل می‌گیرد و از آن به‌عنوان یک روش مستقل و یا مکمل برای دیگر روش‌ها، به‌ویژه برای تطبیق داده‌های حاصل از روش‌های گوناگون و بررسی اعتبار داده‌ها، استفاده می‌شود (لیتوسلیتی، ۱۳۹۲).

در پژوهش حاضر، محققان به‌منظور اعتبارسنجی دستاوردهای تحلیل «فرصت - تهدید» گام دوم انقلاب اسلامی مبتنی بر بیانیه گام دوم انقلاب، یافته‌های پژوهشی خود را از طریق تشکیل گروه کانونی متمرکز در معرض ارزیابی تعدادی از اعضای هیئت‌علمی و اساتید دانشگاه جامع امام حسین (ع) قرار داده و پس از اخذ نظریات کارشناسی آنان، اقدام به جرح، تعدیل و تکمیل یافته‌های اولیه نمودند.

مبانی نظری

عبدالرحمن بن محمد ابن‌خلدون (۸۰۸ - ۷۳۲ هجری قمری) از بزرگ‌ترین اندیشمندان علوم اجتماعی و فلاسفه متقدم تاریخ و تمدن بشری است که با کتاب «مقدمه» خود، شهرت جهانی یافته است. او به‌دلیل وسعت دیدگاه نظری و رویکرد عمل‌گرایانه، مورد توجه دانشمندان عرصه‌های مختلف از جمله جامعه‌شناسی، مردم‌شناسی، علوم سیاسی، تاریخ، روان‌شناسی و... قرار گرفته است. ابن‌خلدون ارائه‌دهنده مدلی برساخته از ظهور و سقوط، عوامل انحطاط و تعالی تمدنی و روند فراز و

فروود حکومت‌ها است که باعث برجسته شدن دیدگاه علمی او شده است. بر این اساس، او مجموعه‌ای از عوامل درونی و بیرونی، عوامل انسانی و محیطی، عوامل تاریخی و جغرافیایی، عوامل فرهنگی و اجتماعی و... را مورد مطالعه قرار داده است که مرجع مطالعات تاریخ و تمدنی و مبدأ نظریات علمی اندیشمندان علوم انسانی شده است.

ابن‌خلدون با اتخاذ رویکردی انتقادی، توجه بیش‌ازحد به حوادث مرتبط با سرگذشت اقوام و دولت‌های پیشین به‌عنوان وجه ظاهری تاریخ تمدن را نادرست می‌داند و بر ضرورت تمرکز بر وجه باطنی تاریخ تمدن‌ها که بازتاب‌دهنده لایه‌های پنهان آنها است، تأکید دارد و بر آن است تا با تمرکز بر لایه نامحسوس اندیشه و افکار حاکمان و مردمان، سرشت، مبادی، احکام کلی، علل و عوامل بروز و ظهور رویدادهای تاریخی را شناسایی، کشف، تبیین و معرفی نماید. ابن‌خلدون با تکیه بر همین منطق علمی، دو کلیدواژه «عمران و عصبیت» را وضع نموده است که تسهیل‌کننده فهم و مبنای تحلیل یافته‌های او شده است. از نظر او «عمران»؛ یعنی سکونت، اجتماع و فروود آمدن در جایگاه اجتماع چادرنشینان، دهکده‌ها و شهرها که با هدف رفع نیازمندی‌های متقابل انسانی، اجتماعی و اقتصادی شکل می‌گیرد. به تعبیر دیگر، دیدگاه او در مورد واژه «عمران»، تداعی‌کننده کاربرد تمدنی این مفهوم است. او همچنین «عصبیت» را یک پدیده درونی می‌داند که مهم‌ترین عامل پیوند نسبی و وابستگی خاندانی در اجتماع‌ها شده است. از نظر او دین یک متغیر مهم تقویت‌کننده عصبیت و اموری چون تجمل‌گرایی و ستم، از عوامل تضعیف‌کننده عصبیت است. علاوه بر عمران و عصبیت، ابن‌خلدون از سایر عوامل مؤثر بر حیات اجتماعی همچون «هم‌پیمانی و هم‌سوگندی» نیز سخن به میان می‌آورد (نک؛ نجفی و آریانزاد، 1395: 62-60).

اندیشه تمدنی ابن‌خلدون، با کسب تجربیات عینی از حکومت‌های غرب جهان اسلام در شمال آفریقا و نیز با مطالعه دقیق سیر تاریخی تمدن اسلامی، منجر به شکل‌گیری نگرش جدیدی در باب نقش اجتماعی دین شد. محصول این نگرش او حاکی از آن است که اگر حاکم دین‌دار و عادل هم در رأس حکومت قرار بگیرد، باز اصلاح جامعه به‌صورت پایدار تحقق نخواهد یافت، زیرا قدرت سیاسی و عصبیت حاکم در مسیر حرکت طبیعی خود دچار فساد و زوال می‌شود و در نتیجه، مسیر حرکت جامعه به‌سوی کمال را با مانع و مشکل مواجه می‌سازد و در صورت تداوم این روند،

جامعه از جوانب مختلف رو به انحطاط می‌گذارد. از این‌رو، از دیدگاه ابن‌خلدون، دین این بار می‌بایست در کسوت «قانون» نقش خود را به‌صورت پایدار و در ایجاد ساختار اجتماعی معتدل، ایفا نماید. بدین ترتیب، در تفکر او «اراده شخصی حاکم» برای اجرای نقش دین در سطح جامعه، جای خود را به «قانون مبتنی بر شرع و عقل» داد. بر همین اساس، او به نگرش تازه‌ای دربارهٔ وظیفهٔ حکما و فیلسوفان در سطح جامعه دینی رسید که بر طبق آن، آنان باید نقش خود در جامعهٔ دینی را تحت حمایت «سلطان قانون» - اقتدار قانونی - و مبتنی بر عقل و شرع ادراک، تفسیر و اجرا کنند و از این راه، جامعه را از ضعف درونی و فساد اخلاقی‌های رهایی بخشند (جعفرزاده، 1385: 98 - 96). به این ترتیب، تحلیل منطقی ابن‌خلدون از وظایف حاکمان و رفتار مردمان باعث شد تا شاهد ارائهٔ نظریه‌های متنوعی در فضایی میان‌رشته‌ای باشیم. او بین متغیرهای مهم اقتصادی، اجتماعی و سیاسی، از جمله «اقتدار سیاسی یا حکمرانی، اعتقادات و قوانین رفتاری یا شریعت، مردم، ثروت یا منابع مالی، توسعه و عدالت»، پیوند منطقی ایجاد نموده و آن را به شکل یک «مکانیسم عامل» در جوامع اسلامی معرفی نموده است. از نظر ابن‌خلدون، بی‌کفایتی و عجز حکمرانان جوامع اسلامی در استفادهٔ درست از این مکانیسم عامل، یکی از عوامل اصلی زوال تمدن اسلامی است، چراکه این حاکمان نتوانسته‌اند از منابع عمومی در مسیر تحقق عدالت، توسعه و رفاه جامعه استفاده نمایند. بنابراین، او یک مدل چندوجهی از علل و عوامل بقا و یا زوال تمدن‌ها و جوامع ارائه داده است که مهم‌ترین توصیه‌های تمدنی مدل ابن‌خلدون برای حکمرانان عبارت است از:

1. شرط تداوم حکمرانی (الملک) اجرای شریعت است.
2. اجرای شریعت، نیازمند حاکم و فرمانرواست.
3. اقتدار حاکم جز از طریق مردم (الرجال) ممکن نیست.
4. ثروت (المال) ضامن حفظ و تداوم حیات مردم و جامعه است.
5. مال و ثروت جز از طریق ترقی و پیشرفت (العماره) به‌دست نمی‌آید.
6. عدالت (العدل) لازمهٔ نیل به پیشرفت و ترقی است.
7. عدالت ملاک (المیزان) ارزیابی انسان‌ها توسط خداوند است (نک؛ چپرا و ندیری، 1395: 279-278).

در مجموع، بر اساس نظریهٔ ابن‌خلدون، ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی (عصبیت، عمران، پیمان، هم‌سوگندی، اقتدار، شریعت، قانون، عدالت، توسعه و...)، به‌عنوان مفاهیمی جامع در عرصهٔ فرهنگی، اجتماعی و سیاسی، دال مرکزی مانایی یک تمدن و جامعه و عامل تضمین بقا و اقتدار آن است. این ارزش‌ها و هنجارها در دیدگاه فلسفی ابن‌خلدون همانند ریسمانی پیونددهنده و تضمین‌کنندهٔ چسبندگی اعضای جامعه و استحکام‌دهندهٔ ساختار جامعه هستند. استحکام ساختاری که با تکیه بر یکپارچگی و همبستگی اجتماعی، در هیئت یک مکانیسم عامل پویا عمل می‌کند و منجر به سازوکار و روابط خویشاوندی و نظامات درون جوامعی می‌شود که مبتنی بر عصبیت و سایر هنجارهای اجتماعی از یک سو و عملکرد حاکمان دینی بر مبنای عواملی همچون شریعت، عدالت، قانون، اقتدار و... از سوی دیگر است.

از نظر ابن‌خلدون، آسیب‌پذیر شدن این علل و عوامل که پیونددهندهٔ اجتماع‌ها و دلیل چسبندگی کنشگران و ساختارهای اجتماعی و سیاسی هستند، علاوه بر فرسایش روح حماسی، مقاومت و پایداری اقوام و زمینه‌سازی فسادپذیری قدرت سیاسی، عصبیت حاکمان را تضعیف و زوال دستگاه حکمرانی و انحطاط جوامع بشری و اسلامی را تسریع نموده است.

تجزیه و تحلیل داده‌های تحقیق

ماهیت‌شناسی بیانیهٔ گام دوم انقلاب

بیانیهٔ گام دوم انقلاب مبتنی بر فلسفهٔ نظری توحیدی - اسلامی با رویکرد اثباتی و ایجاد متکی بر مقاومت پایدار، پیش‌رونده و الگوبخش است که با رهبری ولایت‌فقیه و پشتیبانی همراه با پایداری ملت ایران و همراهی بسیاری از آزادگان و مستضعفان جهان، صادر شده است. پشتوانهٔ نظری و عملی این بیانیه، چهارده قرن نظریه‌پردازی فاخر تاریخی و تجربهٔ بی‌ظنیر و پر فراز و فرود رهبران و پیروان اسلام ناب در ذیل نظریهٔ ولایت و امامت از یک سو و تجربهٔ سنگین اما پرافتخار چهار دهه حکمرانی اسلامی مردم‌پایه در نظام اسلامی از سوی دیگر است که تحت زعامت امامین انقلاب اسلامی در عرصه‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و امنیتی، عملیاتی شده است.

این بیانیه دارای ابعاد متکثر و ویژگی‌های متفاوت ولی در عین حال پرمحتوا است که روایتگری مستحکم از مبانی نظری گذشته و تجربه مستند عینی کسب شده است که توانسته با نوآوری و خلاقیت، روایتی متفاوت، منسجم و خوش ساخت از اصل انقلاب اسلامی، چالش‌ها، بحران‌ها، عبرت‌ها، دستاوردها و ظرفیت‌های آن را با رویکرد روندپژوهی و سیر به‌سوی تمدن نوین اسلامی، به نمایش بگذارد. بنابراین، رهبر معظم انقلاب (مدظله‌العالی) با تکیه بر شناخت مبانی نظری و تجربه‌آشنایی با مزیت‌های کلیدی و الزامات حکمرانی اسلامی، در پی ترسیم روند تعالی‌بخشی گام دوم انقلاب اسلامی در چهل سال دوم انقلاب است و برای دستیابی به این مهم، جهشی منطقی را مطالبه نموده است. با این منطقی حاکم بر متن بیانیه است که صادرکننده بیانیه در ذیل «نظریه نظام انقلابی» و با تکیه بر «ظرفیت جوانان جهادی - انقلابی»، ضمن تجویز راهبردهای اساسی، با تأکید بر الزامات در ساحت درونی و حفظ ساحت بیرونی، تحولات عمیق و گسترده‌ای در گام دوم انقلاب را نوید می‌دهد. با این تفاسیر، بیانیه گام دوم، نقشه راه روشن، مبتنی بر امید واقع‌بینانه و خوش‌بینی مؤمنانه است که در پی انتقال هوشمندانه میراث عظیم نسل اول انقلاب اسلامی به نسل جدید، در کنار وظیفه‌سازی برای مسئولان و مدیران و مسئولیت‌آفرینی برای جوانان عزیز، رشید و شایسته است و تلاش می‌کند تا این حرکت عظیم را در ذیل سنن الهی، به تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای ظهور دولت کریمه و ولایت عظمای مهدوی (عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف)، متصل کند. در مجموع، متن بیانیه در بُعد صوری، مجموعه‌ای از زیبایی‌های ادبی - روایی و روایتی - تاریخی از انقلاب را در خود قرار داده است و در بُعد محتوایی نیز حامل ویژگی‌های حکمت، عقلانیت، جامعیت و تنوع است که آن را به یک متن جامع و مانع تبدیل نموده است. ابعاد اصلی بیانیه و ویژگی‌های آنها در جدول شماره 1 به شرح جدول صفحه بعد آمده است:

بعد محتوایی		بعد صوری	
جامعیت و نوع	حکمت و عقلانیت	روایتی و تاریخی	زیبایی و روایی
فقه‌ای و الهی	عمیق و مبتنی بر منطق	ریشه دار و نگاه ژرف	زیبایی و اعتبار‌واژگانی
تمدنی و تاریخی	به روز شوندگی	نظم منطقی در صورت و سیرت	آرایه‌های هنری
جامعه‌شناختی	پیش‌برندگی	مستدل به سنت‌های الهی	بدون تکلف و بی‌پیرایه
تربیتی و عاطفی	افتخار‌آمیز و عزتمندانه	مستند به تجربه‌های روشن تاریخی	ترکیب‌های بدیع
ظرفیت‌شناسی	خلاقانه و نوآورانه	تحلیل وضع موجود با واقع‌گرایی	استعاره‌های استادانه
عاطفی و حماسی	فعالانه و هوشمندانه	ترسیم وضع مطلوب با آرمان‌گرایی	متنی متین و عمیق
انقلابی و جهادی	واقع‌بینانه و منصفانه	تصویرسازی از جامعه آرمانی	متنی روان و دلنشین
آسیب‌شناسانه	فکرانگیز و باورپذیر	پاسخ به نیازهای فطری و مادی	متنی فشرده و خلاصه
امنیت‌ساز	آینده‌نگر و آینده‌ساز	درس‌آموز و عبرت‌بخش	متن ادبی خوش‌ساخت

جدول شماره 1: ابعاد اصلی بیانیۀ گام دوم و ویژگی‌های آنها¹

مخاطب‌شناسی بیانیۀ گام دوم

علاوه بر ساخت نظری مبنادار و آهنگ ادبی معنادار، متن بیانیۀ از منظر مخاطب‌شناسی، چهار گروه را مورد خطاب قرار داده است. مخاطبان این بیانیۀ در دو ساحت درونی و دو ساحت بیرونی، مورد خطاب قرار گرفته‌اند. مهم‌ترین گروه‌های مخاطب بیانیۀ گام دوم و پیام‌های چهارگانه مرتبط با آنان عبارت است از:

1. ساحت درونی: در این ساحت، بیانیۀ حامل پیام برای دو گروه از مخاطبان داخلی است: پیام برای نخبگان و مسئولان: در آن علاوه بر شناسایی و معرفی ابعاد بیانیۀ، بر تبدیل مطالبات بیانیۀ و آرمان‌ها، راهبردها و راهکارهای بیانیۀ به دستورکار در سیاست‌گذاری، قانون‌گذاری و برنامه‌ریزی اجرایی برای حرکت از وضع موجود به وضع مطلوب، تأکید شده است. پیام برای جوانان انقلابی- جهادی: اهمیت ورود جوانان نخبۀ جهادی و فرهیختۀ انقلابی به عرصه‌های دانشی و مدیریتی مورد تأکید قرار گرفته است و از آنان خواسته شده تا با هدف شکستن

¹ جدول مذکور تکمیل‌شده جدول ارائه‌شده در سایت مقام معظم رهبری است (khamenei.ir).

مرزهای علمی و دنوردیدن مرزهای ساختگی مدیریتی کشور و سرعت‌گیری در پیش‌روندگی و پیش‌برندگی اهداف تمدن نوین اسلامی و نظام اسلامی، وارد میدان شوند.

2. ساحت بیرونی: در این ساحت، بیانیه حامل پیام برای دو گروه از مخاطبان خارجی است:

پیام به دوستان انقلاب اسلامی: انقلاب اسلامی با تکیه بر ظرفیت‌های درونی و فرصت‌های بیرونی خود مصمم به حمایت از مستضعفان جهان و تشکیل تمدن نوین اسلامی به شکل فرامذهبی، فراملی و فراقومی است تا پاسخگوی نیازهای مادی معقول و نیازهای معنوی مغفول بشر باشد.

پیام برای دشمنان انقلاب اسلامی: جمهوری اسلامی در چهار دهه حیات خود، از مرحله دفاع برای بقای درونی، گذر نموده و به مرحله مقاومت بازدارنده منطقه‌ای رسیده است و با تکیه بر ظرفیت‌های گفتمانی و قابلیت‌های علمی و فناوری‌های بومی، به‌زودی از مرحله مقاومت بازدارنده منطقه‌ای به مرحله تمدن‌سازی اسلامی و جهانی وارد خواهد شد.

در مجموع، مهم‌ترین مخاطبان متن بیانیه گام دوم و پیام‌های مرتبط با این مخاطبان در جدول

شماره 2 به شرح ذیل آمده است:

ساحت درونی	جوانان انقلابی - جهادی	دوستان انقلاب اسلامی
	ورود جوانان فرهیخته انقلابی و جهادی برای شکستن مرزهای علمی و مرزهای مدیریتی در مسیر تمدن نوین اسلامی و نظام اسلامی	مصمم بودن انقلاب اسلامی به حمایت از مستضعفان جهان و تشکیل تمدن نوین اسلامی اما فرامذهبی، فراملی و فراقومی
ساحت بیرونی	دشمنان انقلاب اسلامی	نخبگان و مسئولین
	گذر انقلاب از مرحله دفاع برای بقاء درونی و حضور در مرحله مقاومت بازدارنده منطقه ای و حرکت به سوی مرحله تمدن سازی جهانی اسلامی	تبدیل مطالبات بیانیه به دستورکار سیاست‌گذاری، قانون گذاری و برنامه ریزی اجرایی، برای حرکت از وضع موجود به وضع مطلوب

جدول شماره 2: مخاطبان بیانیه گام دوم و پیام‌های مرتبط با آنها

یافته‌های تحقیق

محققان در پژوهش حاضر به منظور خروج از لایه‌های توصیفی متن بیانیه گام دوم انقلاب و برای دستیابی به تحلیل معتبر از «فرصت - تهدید» چهل سال دوم انقلاب اسلامی در این متن، با استفاده از روش استنباطی - اجتهادی مورد تأکید و تأیید مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) و «نظریه مبنایی» به عنوان یک تکنیک پذیرفته شده در استنتاج و استخراج لایه‌های پنهان متون، اقدام به کشف قضایای ایجابی به عنوان پایه مباحث اثباتی در معرفی فرصت‌ها و نیز کشف قضایای سلبی به عنوان زیربنای تهدیدهای مستتر در متن بیانیه، از سوی دیگر، نمودند. در مجموع، برای دستیابی به یافته‌های معتبر، محققان با اتخاذ رویکرد استقرایی، شش مرحله ذیل را طی نمودند:

مرحله اول: تعداد 48 پاراگراف متن بیانیه به عنوان واحد تحلیل تعیین شد و از آنها تعداد 271 گزاره به عنوان واحد ضبط و به تعداد 407 عبارت به عنوان مفهوم محوری از واحدهای ضبط، استخراج شد. مرحله دوم: در این مرحله از تعداد 407 مفهوم محوری و از مفاهیم انتخابی تعداد 407 مقوله فرعی و از طریق تجمیع آنها، تعداد 42 مقوله اصلی استخراج شد.

مرحله سوم: به منظور سازمان دهی و دسته‌بندی منطقی مقوله‌های محوری، محققان با تکیه بر رویکرد استقرایی به خود بیانیه گام دوم مراجعه و با توجه به تأکید مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در محتوای همین سند مبنی بر آغاز مرحله دوم از خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی در مرحله دوم انقلاب، سه سطح مذکور را به عنوان مدلی برای ساماندهی مقوله‌های اصلی انتخاب نمودند و یافته‌های مراحل اول و دوم پژوهش خود را در ذیل این سطوح سازمان‌دهی نمودند.

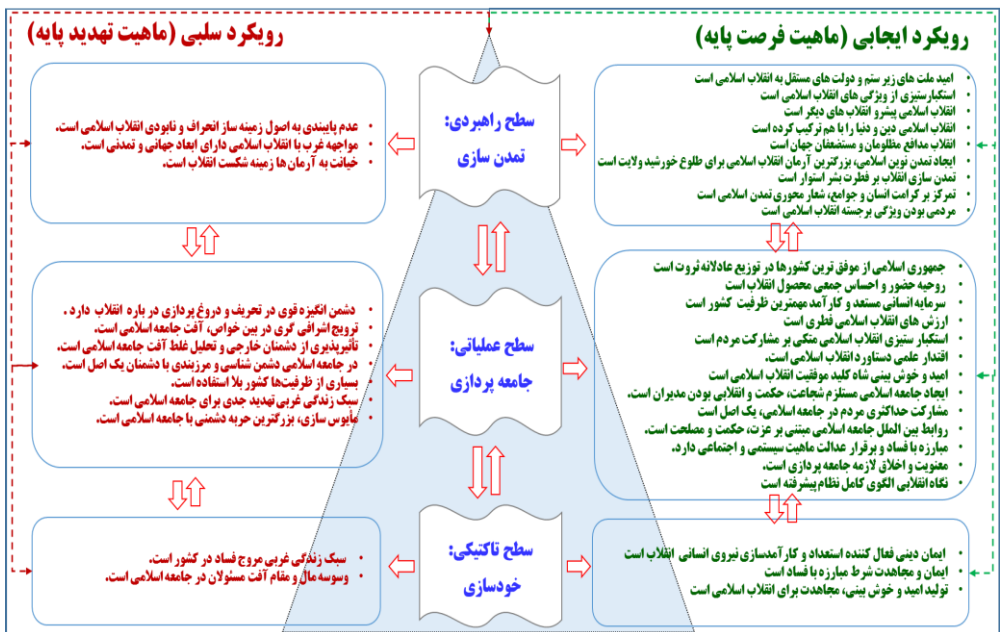
مرحله چهارم: در این مرحله به منظور فهم بهتر مقوله‌های فرعی و اصلی، از طریق تعامل انتزاعی بین مقوله‌ها و مفاهیم محوری، تعداد 156 قضیه استخراج شد. سپس قضایا با تکیه بر ماهیت ایجابی و سلبی قضایا، به قضایای فرصت‌پایه و تهدیدپایه تقسیم شدند.

مرحله پنجم: در این مرحله، به منظور اتقان علمی یافته‌های تحقیق با تشکیل گروه متمرکز (Focus Group)، یافته‌های پژوهش در معرض ارزیابی اعضای گروه قرار گرفت و پس از جرح و تعدیل یافته‌های محققان، در نهایت از تعداد 156 قضیه استخراج شده، تعداد 134 قضیه تأیید

شد که تعداد 34 قضیه دارای ماهیت تمدن‌سازی، تعداد 78 قضیه مرتبط با جامعه‌پردازی و تعداد 22 قضیه مرتبط با خودسازی هستند.

مرحله ششم: به‌منظور تسهیل در سازمان‌دهی قضایا، ازطریق تجمیع و ترکیب 134 قضیه تأییدشده در جلسه گروه متمرکز، درنهایت تعداد 38 قضیه شناسایی شد. ازنظر ماهیت، تعداد 26 قضیه فرصت‌پایه و دارای کارکرد ایجابی و 12 قضیه تهدیدپایه و دارای کارکرد سلبی هستند و ازنظر سطح‌بندی تعداد 5 قضیه خودسازی، 20 قضیه جامعه‌پردازی و 13 قضیه تمدن‌سازی می‌باشند.

بر این اساس، مدل مفهومی گام دوم انقلاب مبتنی بر بیانیه گام دوم، یک مدل سه سطحی است که خودسازی در سطح تاکتیکی، جامعه‌پردازی در سطح عملیاتی و تمدن‌سازی در سطح راهبردی قابل ارزیابی است. درمجموع، یافته‌های محتوایی قضایای انتخابی ازمنظر ماهیت پیام نهفته در آنها و مبتنی بر سه سطح راهبردی، عملیاتی و تاکتیکی و دو رویکرد ایجابی (ماهیت فرصت‌پایه) و رویکرد سلبی (ماهیت تهدیدپایه) پژوهش در مدل مفهومی ذیل به تصویر درآمده است:

شکل شماره 1: مدل مفهومی تحلیل «فرصت - تهدید» گام دوم انقلاب اسلامی مبتنی بر بیانیه

جامعه آماری، نمونه‌گیری و حجم آن

جامعه آماری عبارت‌اند از: کلیه عناصر و افرادی که در یک مقیاس معلوم و مشخص دارای یک یا چند صفت مشترک باشند (حافظنیا، 1381: 119). منظور از جامعه آماری در اینجا، تعیین مقیاس مشخص و معلوم از مطالب موجود در متن مورد رجوع محققان؛ یعنی متن بیانیه گام دوم انقلاب، به‌عنوان منابع اصلی جمع‌آوری و احصاء داده‌ها است. بنابراین، کلیت محتوای مندرج در متن بیانیه مذکور به‌عنوان جامعه آماری مقاله حاضر محسوب می‌شود. با توجه به اینکه حجم جامعه آماری، مجموع کامل گزاره‌های مندرج در بیانیه گام دوم است، بنابراین حجم نمونه این پژوهش با حجم جامعه منطبق است و محققان با تکیه بر نظریه مبنایی به‌عنوان یک روش کیفی، مجموع گزاره‌های موردنظر را تا دستیابی به اشباع نظری طی و فرصت - تهدید در این متن را کاوش و احصاء نموده‌اند. در مجموع، تلاش محققان در کاوش متون موردنظر نشان‌دهنده وجود مجموعه‌ای از گزاره‌ها است که تعداد گزاره‌ها، مفاهیم، مقوله‌ها و قضایای استخراج‌شده در جدول شماره 3 به شرح ذیل آمده است.

رویکرد و ماهیت قضایای اصلی		قضایا		مقوله‌ها		مفاهیم محوری	واحد ضبط	واحد تحلیل
سلبی (تهدیدبایه)	ایجابی (فرصت دبابه)	اصلی	اولیه	اصلی	فرعی			
۱۲	۲۶	۳۸	۱۳۴	۴۲	۴۰۷	۴۰۷	۲۷۱	۴۸

جدول شماره 3: جامعه آماری (تعداد واحدهای تحلیل و ضبط، مفاهیم، مقوله، قضایا و ماهیت آنها)

در این پژوهش، پس از استخراج مفاهیم محوری، مقوله‌های فرعی و اصلی، قضایای اولیه و اصلی و رویکرد و ماهیت این قضایا و به‌منظور تأیید یافته‌های تحقیق، گروه کانونی با حضور سه پژوهشگر نویسنده مقاله و مشارکت شش نفر از اعضای هیئت‌علمی و اساتید دانشگاه جامع امام حسین (علیه‌السلام) با سطح تحصیلات دکتری و صاحب‌نظر در حوزه‌های امنیت ملی، رسانه، سیاست‌گذاری عمومی، حقوق بین‌الملل و مطالعات اسلامی، تشکیل شد و صحت دستاوردها و فرایند پژوهش، اعتبارسنجی گردید.

روایی و پایایی تحقیق

از آنجا که تحقیق حاضر یک تحقیق کیفی است و این‌گونه تحقیق‌ها روایی خود را از پارادایم اثبات‌گرایی (توصیف واقعی یافته‌ها) و ارزیابی کمی رها نموده و درک جهان اجتماعی (پدیده مورد

بررسی) از منظر پاسخگویان، هدف آن است. بنابراین، هنگامی که محققان کیفی، از روایی تحقیق صحبت می‌کنند، معمولاً به واژه‌هایی همچون «باورپذیری»، «قابل دفاع» و «امانت‌دار» بودن، اشاره می‌کنند (فقیهی و عزیزاده، 1384: 11). با پذیرش این معیارها به‌عنوان شاخص‌های تحقیق، داده‌ها و مفاهیم استخراج‌شده پژوهش حاضر دارای ماهیت کیفی است و با تکیه بر روش استنباطی - اجتهادی و نظریه‌مبنایی و مستقیماً از متن بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی استخراج شده و به تأیید گروه متمرکز قرار گرفته است. بنابراین، باورپذیری و امانت‌داری در آن تضمین شده و به تأیید رسیده است. بنابراین، روایی متن از اعتبار قابل قبول و قابل دفاعی برخوردار است.

پایایی بیان گر پایداری و تشابه نتایج اندازه‌گیری در دوره‌های مختلف زمانی است. موضوع «پایایی» در تحقیق کیفی، نسبت به روایی، کمتر مورد مناقشه بوده است. روایی بدون پایایی نمی‌تواند وجود داشته باشد، بنابراین، نشان دادن اولی برای اثبات دومی کافی است. «ممیزی تحقیق» را می‌توان به‌منزله روش خوبی برای بهبود قابلیت اطمینان، پیشنهاد کرد و آن عبارت‌اند از: بررسی فرایند و محصول ارزیابی تحقیق توسط داوران برای تعیین سازگاری آنها (Mays & Pope, 2002: 50-52).

پژوهشگران تحقیق حاضر، به‌منظور اتقان علمی محتوا و تضمین روایی و پایایی دستاوردهای اصلی، شامل: مفاهیم، مقوله‌های فرعی و اصلی، اصالت، رویکرد ماهیت قضایا، با تشکیل گروه متمرکز و داوری آنان از محتوای مذکور، امکان خطاپذیری را به حداقل ممکن رسانده‌اند، چراکه سبک و سنگین کردن داده‌ها با گروه کانونی، به‌عنوان صورتی از اعتباریابی، در نظر گرفته می‌شود.

در پژوهش حاضر، محققان به‌منظور تضمین روایی و پایایی تحلیل فرصت - تهدید گام دوم انقلاب اسلامی مبتنی بر بیانیه گام دوم، با دعوت از 6 نفر از اعضای هیئت علمی و اساتید دانشگاه جامع امام حسین (علیه‌السلام) با سطح تحصیلات دکتری و صاحب نظر در حوزه‌های امنیت ملی، رسانه، سیاست‌گذاری عمومی، حقوق بین‌الملل و مطالعات اسلامی، به تشکیل گروه کانونی برای بررسی نتایج و سنجش صحت و اعتبار آنها مبادرت کردند. در این جلسه پس از بیان موضوع پژوهش و اهداف و سؤالات آن و توضیح روش به کار رفته در تحلیل محتوا و تولید نتایج، تعداد 156 قضیه بر ساخته از میان 407 مفهوم محوری، 42 مقوله اصلی، 38 قضیه در سه سطح و دو رویکرد، در معرض نظر و بحث شرکت‌کنندگان گذاشته شد. افراد حاضر می‌توانستند علاوه بر ارزیابی شکلی و محتوایی هر قضیه، در خصوص ارتباط آن با مفاهیم محوری معین شده، تعلق آن به مقولات اصلی و

رویکرد اجبابی و ماهیت فرصت‌پایه و یا رویکرد سلبی و ماهیت تهدیدپایه بودن قضایا، اظهارنظر و احیاناً بحث و نقد کنند تا برای تأیید یا تصحیح یا ادغام یا حذف آن قضیه به اجماع رسید. به این ترتیب، آنچه در پایان گروه کانونی به‌دست آمد، فهرستی از قضایای معتبر در احصای فرصت - تهدید گام دوم انقلاب اسلامی مبتنی بر بیانیه است که در طراحی و ترسیم مدل مفهومی به‌کار گرفته شده است. بنابراین، دستاوردهای پژوهش حاضر منجر به ایجاد درک مناسب از پدیده موردنظر شده و «امانت‌داری»، «باورپذیری» و «قابلیت دفاع» آن تسهیل شده است. بر این اساس و با توجه به استناد مستقیم به متن بیانیه گام دوم انقلاب و تشکیل گروه کانونی، پژوهش حاضر از اعتبار روایی و پایایی مناسب و قابل‌قبولی برخوردار است و دستاوردهای پژوهش، از نظر محتوای متون مورد کاوش و جامعه آماری دارای روایی و پایایی است.

تحلیل تهدید - فرصت «بیانیه گام دوم انقلاب»

از آنجا که بررسی سطحی متون معتبر دینی (حتی انسانی) ضرورتاً دارای دامنه گسترده از مفاهیم روشن در عرصه‌های مختلف نیست، محققان برای شناخت لایه‌های پنهان این‌گونه متون با استفاده از رویکرد هرمنوتیکی (متن محور، مؤلف محور و مفسر محور) با این‌گونه متون ارتباط برقرار می‌کنند و براساس چارچوب نظری پژوهش خود و با استفاده از روش‌ها و تکنیک‌های مرسوم کیفی و کمی، به تحلیل محتوای متن می‌پردازند.

برای استخراج قضایای تهدید - فرصت‌پایه متن بیانیه گام دوم، در این پژوهش به‌عنوان مبنای شناخت قضایای اجبابی و دارای ماهیت فرصت‌پایه و قضایای سلبی و دارای ماهیت تهدیدپایه، از محتوای ادبیات نظری بیانیه گام دوم، نیازمند «نظام‌مندی» و «انسجام» در فرایند پژوهش هستیم. به این منظور، از میان 48 پاراگراف متن بیانیه به‌عنوان واحدهای تحلیل، تعداد 271 گزاره واحد ضبط، انتخاب شد. در ادامه پژوهش تلاش شد تا با مراجعه به محتوای گزاره‌های انتخابی مرتبط با موضوع (مستقیم و غیرمستقیم)، چهارعنصر مفهوم‌سازی، مقوله‌سازی و قضیه‌نگاری استنتاج شود. این فرایند طی چند مرحله به شرح ذیل انجام شد:

مرحله اول؛ مفهوم‌سازی: منظور از مفهوم در این پژوهش، شناسایی و مقایسه دسته‌ای از داده‌های موجود در متن بیانیه گام دوم انقلاب است که یک یا چند وجه مشترک دارند و درنهایت در ذیل یک مفهوم محوری، قابل تجمیع هستند. شایان ذکر است که در اینجا، محققان به‌صورت انتزاعی و ذهنی از داده‌های

جمع‌آوری شده، استفاده می‌کنند. بنابراین، پژوهشگران با تکیه بر داده‌های اولیه از منبع مورد کاوش در حوزه موضوع، زمینه مفهوم‌سازی را از طریق تصویر ذهنی ایجاد نموده تا زمینه برای ظهور سایر عناصر تحقیق فراهم شود (نک؛ دانایی‌فرد و امامی، 1386: 81). پس از مفهوم‌سازی، عمل کدگذاری باز بر روی مفاهیم ساخته‌شده، عملیاتی می‌شود. عمل کدگذاری باز با هدف تجزیه داده‌ها به تکه‌های معنادار کوچک‌تر، از گزاره‌های در اختیار و مورد پژوهش، عملیاتی می‌شود. با این هدف پژوهشگر بدون ایجاد محدودیت ذهنی، مفاهیم مستتر در این داده را با زبانی نو، داده‌های مشابه را در کنار یکدیگر قرار داده و نام‌گذاری و کدگذاری نموده است. این گام باعث شد تا طبقات اولیه‌ای معلوم و نمایان شود، چراکه کدگذاری باز فرایند تحلیلی است که از طریق آن، مفاهیم شناسایی شده و ویژگی‌ها و ابعاد آنها در داده‌ها کشف می‌شوند (همان: 80).

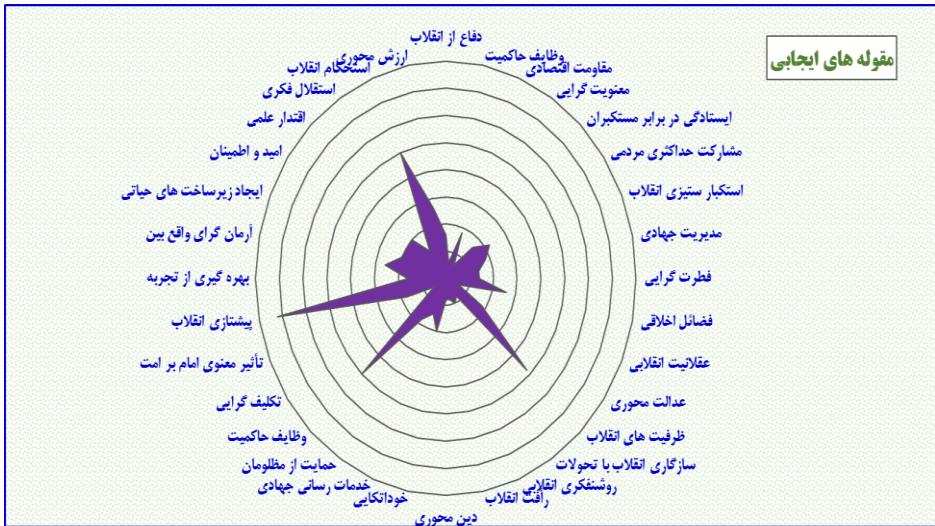
با این اوصاف، برای شناسایی مفاهیم، از طریق مراجعه مستقیم به متن بیانیه گام دوم انقلاب مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، به گزاره‌های شناسایی شده به‌عنوان واحد ضبط مراجعه و تعداد 407 مفهوم علامت‌گذاری شد (این مفاهیم معمولاً از بخش اصلی یک گزاره که مغز اصلی جمله در آن نهفته، ساخته می‌شود) و مفهوم محوری، استخراج و کدگذاری گردید. نکته جالب در این بخش از پژوهش، حجم بسیار بالای مفاهیم می‌باشد (407 مفهوم محوری) که نشان‌دهنده پرمغزی و پرمحتوا بودن بیانیه گام دوم است.

کدگذاری	مفهوم محوری بیانیه	واحد ضبط (گزاره انتخابی از متن بیانیه گام دوم انقلاب)
۱۷۵	دفاع ابدی از نظریه نظام انقلابی	انقلاب اسلامی... میان جوشم انقلابی و نظم سیاسی و اجتماعی تضاد و ناسازگاری نمی‌بیند، بلکه از نظریه نظام انقلابی تا ابد دفاع می‌کند.
۱۷۶	تقابل دائمی دوگانه "اسلام و استکبار"	تقابل دو گانه ی جدید "اسلام و استکبار"؛ پدیده‌ای برجسته ی جهان معاصر
۱۷۷	دغدغه دائمی نقاط شکاف بین آرمان خواهی و واقع گرایی	بی‌شک فاصله‌ی میان بایدها و واقعیت‌ها، همواره وجدان‌های آرمان‌خواه را عذاب داده و میدهد.
۱۷۸	ایستادگی در مقابل دولتهای متغیر و مستغیر و بزرگی ایران و ایرانی	تسلیم ناپذیری و صیانت و پاسداری از انقلاب و... آن در مقابل دولت‌های متغیر و مستغیر، خصوصیت ایران و ایرانی
۱۷۹	ارتقاء شکفت انگیز پیش‌سپاسی آحاد مردم	پیش‌سپاسی آحاد مردم و نگاه آنان به مسائل بین‌المللی را به گونه‌ی شگفت‌آوری ارتقاء داد.
۱۸۰	عدالت گوهر بی‌هنا در ج.ا.ا. اسلامی	ناراضی این حقیق از کارکرد عدالت در کشور به دلیل آنکه این ارزش والا باید گوهر بی‌هنا بر تارک نظام جمهوری اسلامی باشد
۱۸۱	دفاع جوان‌پرورانه از مستضعفان	این انقلاب... با صراحت و شجاعت در برابر زورگویان و گردنکشان ایستاده و از مظلومین و مستضعفان دفاع کرده است.
۱۸۲	صیانت از اصالت‌شمارها	انقلاب پرشکوه ملت ایران که برزترین و مردمی‌ترین انقلاب عصر جدید است، تنها انقلابی که از اصالت‌شمارهای صیانت کرده
۱۸۳	خدمات رسانای حساسی برای مدبران جهانی و باخلاق	ولی هست و (خدمات رسانای حساسی برای مدبران جهانی و باخلاق) نزد خدا و خلق است.
۱۸۴	افزایش عیار معنویت بعد انقلاب	عیار معنویت و اخلاق را در فضای عمومی جامعه بگونه‌ای چشمگیر افزایش داد
۱۸۵	رویکرد دینی و اخلاقی در جمهوری اسلامی	ولی رویکرد دینی و اخلاقی در جمهوری اسلامی، دلنهای مستعد و نورانی بویژه جوانان را مجذوب کرد
۱۸۶	انقلاب و نظام اسلامی فعال و پیشرو	این معجزه‌های دیگر از انقلاب و نظام اسلامی فعال و پیشرو است.
۱۸۷	مدیریت جهانی محصول الهام از ایمان و اصل ما می‌توانیم	مدیریت جهانی و اعتقاد به اصل ما می‌توانیم عامل عزت و پیشرفت ایران در همه عرصه‌ها
۱۸۸	رونق گرفتن مساجد و شعار در بین جوانان	نماز و حج و روزه‌داری و پیاده‌روی زیارت و مراسم گوناگون دینی و بویژه میان جوانان رونق یافت و... روزه‌روزو پیشرو و باکفایت‌تر شده‌است
۱۸۹	صیانت و پاسداری از انقلاب	تسلیم‌ناپذیری و صیانت و پاسداری از انقلاب و عظمت و هیبت الهی آن
۱۹۰	توصیه اصلی امید و خوش‌بینی	نخستین توصیه من امید و نگاه خوشبینانه به آینده است. بدون این کلبه اساسی همه ی قفل‌ها هیچ‌کامی نمی‌توان برداشت.
۱۹۱	روحیه حضور و احساس جمعی محصول انقلاب	محصول آن روحیه و آن حضور و آن احساس جمعی است که انقلاب برای کشور به ارمغان آورد.
۱۹۲	راه طی شده فقط قطعه‌ای از مسیر افتخار آمیز به سوی آرمان‌ها	راه طی‌شده فقط قطعه‌ای از مسیر افتخار آمیز به سوی آرمانهای بلند نظام جمهوری اسلامی است.
۱۹۳	ایجاد تمدن نوین اسلامی آرمان بزرگ انقلاب	آرمان بزرگتک که ایجاد تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای طلوع خورشید ولایت عظمی است.
۱۹۴	تعلق داشتن آینده به جوانان	از آنچه را ما دیده و آزمودهایم، نسل شما هنوز نیازمونده و ندیده است، ما دیدهایم و شما خواهید دید، دهه‌های آینده دهه‌های شما است
۱۹۵	شناخت درست گذشته راهبردی ساختن آینده	برای برداشتن گامهای استوار در آینده، باید گذشته را درست شناخت و از تجربه‌ها درس گرفت؛

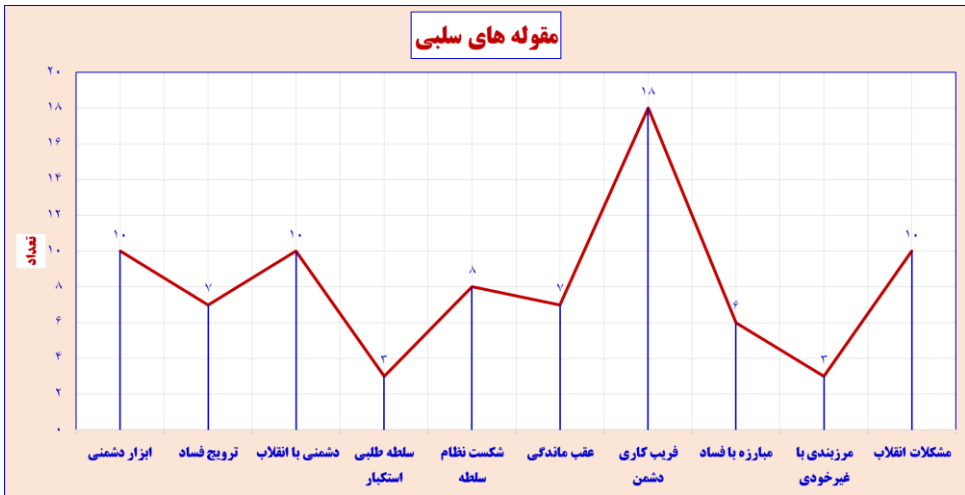
نمونه‌ای از مفاهیم استخراجی در جدول شماره 4 به تصویر درآمده است:

جدول شماره 4: گزاره‌ها (واحد ضبط) و مفهوم‌سازی از طریق کدگذاری باز

مرحله دوم؛ مقوله‌شناسی: مقوله در لغت به معنای گفتار، سخن گفته‌شده، زمینه و گویه است. مقوله‌ها درحقیقت، شکل ثانویه مفاهیم هستند که امانوئل کانت از آن به معنای شرط متقدم مفهوم یاد می‌کند. بنابراین، مقوله‌های فرعی و اصلی، به یک صورت ذهنی از پدیده‌ای که اساس فرایند است، اطلاق می‌شود که متناسب با موضوع تحقیق انتخاب می‌شوند (دانایی‌فر و امامی، 1386)، در تحلیل محتوای بیانیه گام دوم انقلاب، پس از مرحله مفهوم‌سازی با کدگذاری باز، با عنایت به گزاره‌ها در واحد ضبط و مفاهیم، از طریق برقراری ارتباط بین مفهوم انتزاع‌شده و داده‌های اولیه گزاره و با توجه به مضامین و ترکیب مفاهیم مشترک، مقوله‌ها ساخته شدند. بنابراین، در این مقاله، محصول نهایی استفاده از تکنیک مقایسه پایدار، ظهور وجوه مشترک مفاهیم از متن بیانیه گام دوم و کدگذاری باز آنها و آشکار شدن مضامین برای ساخت مقوله‌ها بود. درنهایت، به موازات مفاهیم استخراج‌شده از متن بیانیه، تعداد 407 مقوله فرعی ساخته شد که در انتها با ترکیب مقوله‌های هم‌جنس و مشابه، تعداد 42 مقوله اصلی و با توجه به اعتبار بالای سه سطح معرفی‌شده در متن بیانیه گام دوم؛ یعنی «خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی»، مقوله‌های استخراج‌شده در ذیل این سه سطح سازمان‌دهی شدند. محتوای مقوله‌های استخراج‌شده نشان‌دهنده آن است که 32 مقوله دارای ماهیت ایجابی و فرصت‌پایه هستند و 10 مقوله دارای رویکرد سلبی و ماهیت تهدید-پایه محسوب می‌شوند. مقوله‌های اصلی ایجابی و سلبی‌شده در دو شکل شماره 2 و 3 ارائه شده است.

شکل شماره 2: مقوله‌های ایجابی استخراج و فراوانی آن

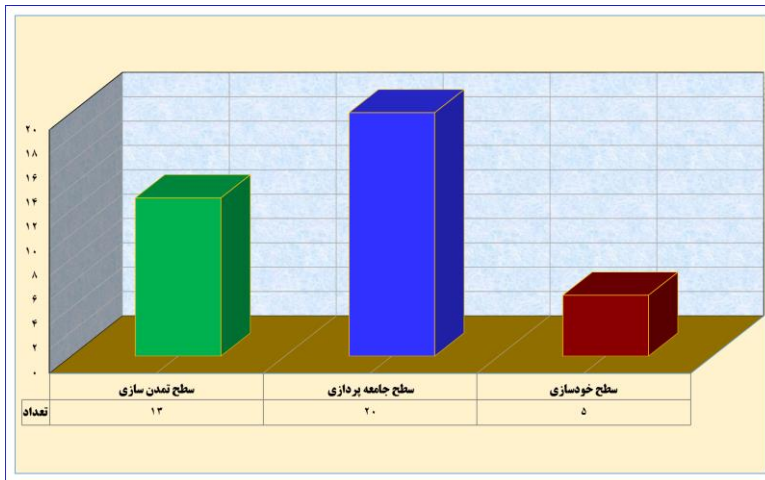
شکل شماره 3: مقوله‌های سلبی استخراج و فراوانی آن

مرحله سوم؛ قضیه‌نگاری: قضیه در منابع لغت به گفتار، خبر، مطلب، گزاره، مسئله، موضوع و رویداد اطلاق می‌شود (لغتنامه دهخدا) ولی در ادبیات محاوره‌ای، قضیه گزاره‌ای است که به‌صورت

کل و عام، فارغ از ارزیابی صحت و سقم پذیرفته شده باشد. به تعبیر دیگر، گفتاری را که احتمال صدق و کذب آن وجود دارد، قضیه می‌گویند (خوانساری، 1393: 2). اصطلاح قضیه برای تعیین گزاره‌های اصلی برآمده از مضامین استفاده می‌شود. بنابراین، قضیه‌نگاری آخرین مرحله از مرحله نظریه‌مبنایی محسوب می‌شود و در نتیجه، مقدمه و پیش‌فرض ارائه دیدگاه تخصصی است. از این‌رو، در این پژوهش تولید قضایا در یک چرخه دائمی انتزاعی و از طریق تولید مفاهیم و مقوله‌ها و مقایسه و اصلاح مکرر آنها با یکدیگر و با تکیه بر طوفان مغزی و تشکیل گروه کانونی و پس از جرح و تعدیل، از تعداد 156 قضیه اولیه، تعداد 134 قضیه تأیید شد. از آنجا که قضایای کشف‌شده، دارای مضامین مشترک زیادی بودند، از ترکیب قضایای مشترک استنباطی، تعداد 38 قضیه نهایی استخراج شد که با محتوای تصریحی یا ضمنی قضایا و با تأیید گروه کانونی، تعداد 13 قضیه در ذیل تمدن‌سازی، 20 قضیه در ذیل جامعه‌پردازی و 5 قضیه نیز در ذیل خودسازی سازمان‌دهی شدند. از نظر محققان و با توجه به تمرکز روندی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) بر سه واژه خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی در متن بیانیه گام دوم انقلاب از یک‌سو و معنی لغوی و اصطلاحی سطح، این سه کلیدواژه به‌عنوان سطوح اصلی متن بیانیه گام دوم انقلاب انتخاب شده‌اند، چراکه در لغتنامه‌های فارسی و انگلیسی از سطح به‌عنوان طبقه، قشر، لایه، جنبه، سیاق، عرصه، گستره، تراز و... یاد می‌شود. در این معنا، سطح به‌عنوان چارچوبی است که طبقه یا لایه‌های ابعاد و مؤلفه‌های یک پدیده و مقادیر آن را در درون خود جا می‌دهد و باعث توازن بخشی و تنظیم تعادل عناصر این پدیده در یک فضای چندبعدی می‌شود¹. بنابراین، سطح‌بندی در اینجا، زمینه‌ساز تعیین فراوانی و موقعیت عناصر شکل‌دهنده یک طبقه خاص است، به‌گونه‌ای که فهم ابعاد، عناصر و زوایای مختلف پدیده مورد مطالعه را تسهیل می‌کند.

در مجموع با توجه به معنا، سطح و نوع سطح‌بندی صورت‌گرفته در این پژوهش، فراوانی و دسته‌بندی قضایای نهایی شده بیانیه گام دوم انقلاب در شکل شماره 4 به شرح ذیل ارائه شده است:

¹ لغتنامه‌های فارسی و انگلیسی

شکل شماره 4: نمودار کمی قضایای استخراج‌شده مبتنی بر سطوح گام دوم انقلاب

در کلیه مراحل گردآوری داده، مفهوم‌سازی، مقوله‌سازی و قضیه‌سازی، پژوهشگران تعامل و مراجعه دائمی به مفاهیم محوری متن بیانیه داشتند. این اقدام با هدف کاهش ضریب انحراف از محتوای مورد بررسی و نظام‌مند شدن هدف‌دار مفاهیم، به شکل روشمند صورت گرفته است. این تداوم ارتباط و تعامل با مفاهیم تا دستیابی به «نقطه نظری»^۱ ادامه یافت. در چنین شرایطی بود که پژوهشگران به‌رغم تداوم تلاش خود اطمینان یافتند که ادامه این روند، دانسته جدیدی را به دنبال ندارد و با «داده تکراری»^۲ در موضوع مذکور مواجه می‌شوند.

مرحله چهارم؛ تحلیل فرصت - تهدید گام دوم: پس از طی سه‌گام ابتدایی، این گام مهم‌ترین گام محسوب می‌شود، چراکه در این مرحله است که مفاهیم استنتاجی معتبر، برای تحلیل تهدید - فرصت پایه از قضایا در بیانیه گام دوم انقلاب مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) آماده می‌شود. در اینجا است که زمینه‌سازی پژوهشگران برای تصویرپردازی مناسب و بهینه از مفاهیم، مقوله‌ها و قضایای استخراج‌شده در موضوع موردنظر و انتقال مناسب این تصویر به

¹Saturation Point

² Repetitive or Duplicated Data

مخاطبان فراهم می‌شود. اهمیت این تصویربرداری در پاسخ مناسبی است که به مسئله مطرح شده در همین پژوهش، ارائه می‌شود.

با توجه به محتوای بیانیه گام دوم انقلاب و اهمیت و ضرورت ارائه گزارش واقعی از صدق و کذب بودن قضایای مرتبط با آن، پژوهشگران با هدف تحلیل فرصت - تهدید موجود در قضایا با تکیه بر روش استنباطی - اجتهادی، ماهیت معنایی مصرح یا مستتر در قضایا را مبنای قضاوت گرفتند و با توجه به رویکرد ایجابی و رویکرد سلبی هر یک از قضایا، اقدام به تحلیل فرصت - تهدید قضایا نمودند. به تعبیر دیگر، از آنجاکه امکان استخراج مستقیم فرصت‌ها و تهدیدها از متن بیانیه میسر نیست، پژوهشگران با تکیه بر روش استنباطی - اجتهادی و ارزیابی مبتنی بر ماهیت ایجابی یا سلبی قضایا، آنها را دسته‌بندی نموده‌اند. از نظر محققان که مورد تأیید گروه کانونی نیز قرار گرفت، تمرکز بیانیه در چشم‌انداز گام دوم بر ایجاد تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای طلوع خورشید ولایت عظمی است. نکته قابل توجه در این فرایند و براساس حجم قضایا، آن است که با توجه به ماهیت ساختارمندی هنجارها و ارزش‌های جامعه اسلامی در مسیر پیش‌روندگی و پیش‌برندگی انقلاب در چهل ساله دوم، جامعه‌پردازی و خودسازی مهم‌ترین مکانیسم و عامل پویایی انقلاب اسلامی در فرایند تمدن سازی است که وزن تأملات، تحرکات و تعاملات جمعی از فردی بیشتر و سنگین‌تر است.

نتیجه‌گیری

تحقیق حاضر با تکیه بر روش استنباطی - اجتهادی و بهره‌برداری از تکنیک «نظریه مبنایی»، در پی آن است تا با مطالعه روشمند متن «بیانیه گام دوم انقلاب» که صادر شده از سوی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) است و از طریق شناخت مفاهیم محوری متن مذکور، زمینه لازم را برای ساختن مقوله‌ها و شناخت قضایای ایجابی به‌عنوان قضایای برخوردار از ماهیت اثباتی و مقوم‌بخش که به‌صورت بالقوه فرصت‌محور، محسوب می‌شوند و قضایای سلبی که ماهیتاً فرسایشی هستند و زمینه‌ساز تهدید می‌شوند را فراهم سازد و آنها را استخراج نماید.

پژوهشگران به‌منظور تحلیل فرصت - تهدید گام دوم مبتنی بر متن بیانیه گام دوم مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، با تکیه بر روش‌شناسی استنباطی - اجتهادی مورد تأکید معظم‌له و استفاده از نظریه مبنایی، با رویکردی استقرایی، مفاهیم، مقوله‌ها و قضایا را از یک‌سو و با اتخاذ رویکردی قیاسی، سطوح سه‌گانه گام دوم انقلاب؛ یعنی «خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی» را نیز از سوی دیگر، از درون متن بیانیه انتخاب و مقوله‌های استخراج‌شده از رویکرد استقرایی را در ذیل آن سازمان‌دهی نمودند. در ادامه، از طریق تعامل دائمی با سطوح، مقوله‌های اصلی و مفاهیم استخراج‌شده از گزاره‌های انتخابی موجود در متن بیانیه، قضایا ساخته شده و با توجه به ماهیت قضایا در دو رویکرد ایجابی با قابلیت بالقوه فرصت‌محور و سلبی با ظرفیت بالقوه تهدید‌محور، دسته‌بندی شدند.

جمع‌بندی نهایی نشان می‌دهد که 68/43 درصد از قضایای استخراج‌شده دارای رویکرد ایجابی هستند که به‌معنای وجود مجموعه قابل توجهی از عناصر یا موقعیت‌های مستعد فرصت در سه حوزه خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی است و 31/57 درصد از قضایا دارای رویکرد سلبی هستند که نشان‌دهنده وجود مجموعه‌ای از عناصر یا موقعیت‌های مستعد تهدید در سطوح سه‌گانه مذکور است.

حجم مقوله‌ها و قضایا بیانگر آن است که در سطح جامعه‌پردازی، حدود 58 درصد از مقوله‌ها و حدود 52 درصد از قضایای متن بیانیه را به خود اختصاص داده‌اند و در سطح تمدن‌سازی، حدود 28 درصد از مقوله‌ها و 7/8 درصد از قضایای استخراج‌شده از متن بیانیه را به خود اختصاص داده‌اند و در سطح خودسازی، حدود 15/6 درصد از مقوله‌ها و حدود 13 درصد از قضایای استخراج‌شده از متن بیانیه گام دوم انقلاب را به خود اختصاص داده‌اند.

برآیند نهایی نشان می‌دهد:

اول اینکه: رویکرد ایجابی قضایا، بازتاب‌دهنده فرصت‌های محتوای بیانیه در گام دوم و رویکرد سلبی قضایای استتاجی بازتاب‌دهنده تهدیدهای پیش روی گام دوم انقلاب در دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) و مبتنی بر بیانیه گام دوم انقلاب است.

دوم اینکه: «تمرکز بیانیه در چشم‌انداز گام دوم بر ایجاد تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای طلوع خورشید ولایت عظمی» است.

سوم اینکه: براساس نظریهٔ «مکانیسم عامل پویا» از ابن خلدون، به دلیل اهمیت و نقش‌آفرینی بیشتر سامانه‌های ارزشی و هنجارمند اجتماعی و ساختارهای مشروع در مسیر تمدن‌سازی، وزن قضایای فرصت‌پایه و تهدیدپایه در سطح جامعه‌پردازی از قضایای مشابه در خودسازی گام دوم انقلاب بیشتر و مؤثرتر است.

منابع و مأخذ

الف) منابع فارسی

1. امام خامنه‌ای، سید علی (1387)، *بیانات و مکتوبات*، سایت دفتر مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی).
2. ایمان، محمدتقی (1394)، *روش‌شناسی تحقیقات کیفی*، چاپ اول، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
3. جعفرزاده، یوسف (1385)، *مقدمه‌ای بر دیدگاه ابن‌خلدون در باب انحطاط تمدن اسلامی*، فصلنامه تاریخ و تمدن اسلامی، سال دوم، شماره چهارم، پاییز و زمستان، 100 - 81.
4. چپرا، محمدعمر؛ ندیری (1395)، *تئوری توسعه ابن‌خلدون* «آیا این نظریه عملکرد ضعیف عصر حاضر جهان اسلامی را تبیین می‌کند؟» فصلنامه راهبرد توسعه، شماره 47، فصل پاییز.
5. حافظ‌نیا، محمدرضا (1381)، *روش تحقیق در علوم انسانی*، تهران: انتشارات سازمان مطالعات و تدوین (سمت).
6. حسینی، مریم (1394)، *معرفی روش گروه‌کانونی و کاربرد آن در تحقیقات*، تهران: مرکز پژوهش صداوسیما.
7. خوانساری، محمد (1393)، *منطق صوری*، جلد دوم، چاپ چهل و هفتم، تهران: انتشارات دیدار.
8. دانایی‌فرد، حسن و امامی، سید مجتبی (1386)، *استراتژی‌های پژوهش کیفی: تأملی بر نظریه‌پردازی داده‌بنیاد*، تهران: دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام)، دو فصلنامه اندیشه مدیریت راهبردی، سال اول، شماره دوم، پاییز و زمستان.
9. فقیهی، ابوالحسن؛ علیزاده، محسن (1384)، *روایی در تحقیق کیفی*، فصلنامه فرهنگ مدیریت، شماره 9.

10. لیتوسلیتی، لیا (1392)، کاربرد گروه‌های کانونی در پژوهش، ترجمه عادل ابراهیمی لویه و فریبا حقیقی ایرانی، تهران: نشر علم.
11. منصوریان، یزدان (1386)، *گراندد تئوری چیست و چه کاربردی دارد؟*، ویژه‌نامه همایش علم اطلاعات و جامعه اطلاعاتی، اصفهان: دانشگاه اصفهان.
12. نجفی، موسی؛ آریانژاد، سید سعید (1395)، *بازسازی تمدن نوین اسلامی (نگاهی انتقادی به عدم امکان سنجی صحیح آن)*، فصلنامه جستارهای سیاسی معاصر، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال هفتم، شماره سوم، فصل پاییز، 82-59.

ب) منابع لاتین

1. Mays, n. and Pope, G.(2002) *Assessing quality in qualitative research*; British Medical Journal. Jan.I.pp.50-52.

ج) سایت های اینترنتی

www.khamenei.ir